ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η πιο χρήσιμη αλλά κι η πιο παραμελημένη ανθρώπινη γνωση νομίζω ότι είναι η γνώση του ίδιου του ανθρώπου[2] και τολμώ να πω ότι το πλέον ενδιαφέρον και δύσκολο δίδαγμα απ' όλα τα ογκώδη συγγράμματα των ηθικών φιλοσόφων το περιέχει μονο η επιγραφή του ναού των Δελφών.* Συνεπώς αντιμετωπίζω αυτή την έρευνα σαν ένα απ' τα πιο ενδιαφέροντα προβλήματα που η φιλοσοφία έχει τη δυνατότητα να ερευνήσει και δυστυχώς για μας, σαν ένα απ' τα πιο δύσκολα που οι φιλοσόφοι πρέπει να λύσουν.

Γιατί πώς να γνωρίσουμε την πηγή της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους αν δεν εξετάσουμε πρώτα τον ίδιο τον άνθρωπο; Και πώς ο άνθρωπος θα κατορθώσει να δει τον εαυτόν του, έτσι όπως τον έπλασε η φύση, μέσα απ' τις αλλαγές που προκάλεσε η διαδρομή των αιώνων και των γεγονότων, όπως ήταν στην αρχική του υπόσταση; Και πώς να ξεχωρίσουμε τις ιδιότητες που προστέθηκαν πάνω του απ' τις διάφορες περιστάσεις και την πρόοδο, απ' αυτές που είχε στην πρωταρχική του κατάσταση;

Όπως το άγαλμα του Γλαύκου** που ο χρόνος, η θάλασσα κι οι καταιγίδες το μεταμόρφωσαν τόσο πολύ ώστε έμοιαζε περισσότερο με θηρίο παρά με θεό, έτσι κι η ανθρώπινη ψυχή νοθεύτηκε τόσο πολύ ζώντας μέσα στην κοινωνία,απ' την αδιάκοπη επίδραση διαφόρων παραγόντων, απ' την απόκτηση πολλών γνώσεων, πραγματικών ή ψεύτικων απ' τ' αδιάκοπα πάθη, ώστε έγινε αγνώριστη. Και δε βρίσκουμε πια στην ψυχή του ανθρώπου ούτε τις σίγουρες και σταθερές αρχές, ούτε την ουράνια και μεγαλόπρεπη απλότητα που τις χάρισε ο δημιουργός της, αλλά μονάχα το παράλογο πάθος που ενώ την κάνει να πιστεύει ότι συλλογίζεται συγχρόνως μπορεί και να παραλογίζεται.

Το χειρότερο σ' αυτή την περίπτωση είναι ότι κάθε πρόοδος του ανθρώπου τον απομακρύνει συνέχεια απ' την πρωταρχική του κατάσταση κι όσο περισσότερο αποχτούμε καινούργιες

* "Γνώθι σαυτόν".

** Θεός της θάλασσας.

γνώσεις, τόσο μας διαφεύγει η σπουδαιότερη γνώση : να μάθουμε δηλαδη τον ίδιο τον άνθρωπο. Και όσο προσπαθούμε τόσο αποτυχαίνουμε.

Δεν είναι δύσκολο να καταλάβουμε ότι μέσα σ' αυτές τις διαδοχικές αλλαγές της ανθρώπινης υπόστασης πρέπει να ψάξουμε την καταγωγή των διαφορών, που ξεχωρίζουν τους ανθρώπους. Αυτές οι διαφορές κατά κοινή ομολογία υπήρχαν και στα ζώα κάθε είδους, προτού οι διάφορες φυσικές αιτίες προκαλέσουν σε μερικά απ' αυτά τις διαφορές που παρατηρούμε. Πραγματικά δε μπορούμε να δεχτούμε ότι οι πρώτες αλλαγές, μ' οποιοδήποτε μέσο κι αν έγιναν, διαφοροποίησαν μονομιάς και με τον ίδιο τρόπο όλα τα άτομα του ανθρώπινου είδους. Μερικά άτομα έγιναν τελειότερα, άλλα υπέστησαν φθορά, άλλα απόχτησαν διάφορες καλές ή κακές ιδιότητες, που δεν ταίριαζαν διόλου με τη φύση τους, άλλοι παρέμειναν για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στην αρχική τους κατάσταση. Έτσι παρουσιάστηκε η πρώτη πηγή ανισότητος στους ανθρώπους κι είναι πιο εύκολο να το παραδεχτούμε απλά, παρά να προσπαθούμε να προσδιορίσουμε με λεπτομέρεια αληθινές αιτίες . Ας μη φανταστούν λοιπόν οι αναγνώστες μου ότι έχω το θάρρος να υπερηφανεύομαι ότι κατανόησα αυτό που, σύμφωνα με τα λεγόμενα μου, είναι τόσο δύσκολο να κατανοηθεί.

Άρχισα κάνοντας μερικούς συλλογισμούς και προσπάθησα να συνδέσω μερικά συμπεράσματα, όχι με την ελπίδα να λύσω το πρόβλημα, αλλά με την πρόθεση να το κάνω ορατό και να το τοποθετήσω στις πραγματικές του διαστάσεις. Άλλοι θα εμβαθύνουν ακόμα περισσότερο στο πρόβλημα χωρίς να είναι κι εύκολο να βρουν τη λύση' γιατί δύσκολο πράγμα να ξεχωρίσουμε τα έμφυτα απ' τα επίκτητά γνωρίσματα της σημερινής φύσης του ανθρώπου, και να κατανοήσουμε καλά μια κατάσταση που δεν υπάρχει πια, που ίσως να μην υπήρξε καθόλου, και που πιθανώς να μην υπάρξει ποτέ, γεγονός που καθιστά αναγκαίο το να έχουμε συγκεκριμένες απόψεις, για να είναι δυνατό να εκφέρουμε γνώμη για τη σημερινή κατάσταση. Θα πρέπει να είμαστε περισσότερο καταρτισμένοι φιλοσοφικά απ' όσο φανταζόμαστε, για να προσδιορίσουμε μ' ακρίβεια τις προφυλάξεις που είναι αναγκαίες προκειμένου να έχουμε σωστές απόψεις πάνω σ' αυτό το θέμα' και δε θα μου φαινόταν ανάξια λόγου μια λύση που προτείνουν σύγχρονοι Αριστοτέληδες και Πλίνιοι : με ποιές επιδράσεις θα πρέπει ν' ασχοληθούμε για να

γνωρίσουμε τον άνθρωπο όπως τον έπλασε η φύση, και με ποιον τρόπο έδρασαν αυτές οι επιδράσεις στην κοινωνία; Δε θα επιχειρήσω να λύσω το πρόβλημα αυτό, επειδή νομίζω ότι συλλογιστικα τόσο , πάνω σε τούτο το θέμα ώστε δεν τολμώ να πω απ' την αρχή ότι οι μεγαλύτεροι φιλόσοφοι αδυνατούν να εκφέρουν τη γνώμη τους για την επίδραση αυτών των παραγόντων· θα ήταν λοιπόν παράλογο να περιμένουμε βοήθεια απ' αυτή τη μερίδα των ανθρώπων, και προπάντων βοήθεια που να συνοδεύεται απ' την επιμονή ή τη συνεχή διαφώτιση και την καλή θέληση, που είναι απαραίτητες κι απ' τις δυό πλευρές, για να λύσουμε το πρόβλημα.

Είναι δύσκολο να γίνουν αυτές οι έρευνες με τις οποίες ασχολιθήκαμε ελάχιστα μέχρι σήμερα κι οι οποίες, παρ' όλ' αυτά, αποτελούν το μοναδικό μέσο που μας έχει απομείνει για να ξεπεράσουμε όλες τις δυσκολίες που στέκονται εμπόδιο στο να γνωρίσουμε τις αληθινές αφετηρίες της ανθρώπινης κοινωνίας που η φύση επέβαλλε . Αυτό που μας εμποδίζει να συλλάβουμε τον πραγματικό ορισμό του φυσικού δικαιώματος είναι η άγνοια μας για την ανθρώπινη φύση· γιατί, σύμφωνα με τον M. Burlamaqui, η έννοια του δικαιώματος, κι ιδιαίτερα εκείνη του φυσικού δικαιώματος, είναι έννοια που έχει σχέση με την ανθρώπινη φύση. Συνεχίζοντας, υποστηρίζει ότι πρέπει να θέσουμε τις αρχές της Επιστήμης που θα εξετάσει αυτά τα δικαιώματα, αναζητώντας τες μέσα στην ίδια τη φύση του ανθρώπου και την ίδια του την υπόσταση.

Αληθινα απορούμε και σκανδαλιζόμαστε καθώς παρατηρούμε ότι βασιλεύει διάσταση μεταξύ των συγγραφέων που ασχολήθηκαν μ' αυτό το σημαντικό ζήτημα. Μετά βίας συναντούμε μόνο δύο απ' τους πιο αξιόλογους συγγραφείς να συμφωνούν πάνω σ' αυτό το σημείο. Δεν αναφερόμαι στους αρχαίους φιλοσόφους, που φαίνεται ότι είχαν βάλει σκοπό να διαφωνούν μεταξύ τους πάνω και στις πιο θεμελιώδεις αρχές. Υπάρχουν κι οι Ρωμαίοι νομοδιδάσκαλοι, που θεωρούν το φυσικό νόμο ισχυρότερο απ' τον άνθρωπο κι όλα τ' άλλα ζώα, επειδή πιστεύουν μάλλον, όταν μιλάνε για "νόμο" ότι δεν αναφέρονται σ' αυτό που η ίδια η φύση θεσπίζει, αλλά σ' αυτό που η ίδια υπακούει. Ή για να είμαστε πιο ακριβείς, όσον αφορά την έννοια "νόμος" που χρησιμοποιούν οι νομοδιδάσκαλοι, πρέπει να πούμε ότι η λέξη "νόμος" φαίνεται ότι σημαίνει γι' αυτούς το γενικό κανόνα των σχέσεων μεταξύ όλων των εμψύχων και την γενική διατή-

ρηση τους που επέβαλε η φύση. Οι σύγχρονοι δε θεωρούν το νόμο τίποτα περισσότερο από έναν κανόνα, που έχει καθιερωθεί σ' ένα ηθικό ον, λογικό, ελεύθερο και θεωρούμενο από τις σχέσεις του με τ' άλλα όντα δηλαδή στον άνθρωπο' προσδιορίζοντας όμως αυτόν το νόμο κατά την κρίση του καθενός. Τα στηρίζουν όλα πάνω σ' αρχές τόσο μεταφυσικές που, ακόμη και μεταξύ μας, υπάρχουν ελάχιστοι που έχουν τη δυνατότητα να τις κατανοήσουν και δυσκολεύονται να τις ανακαλύψουν από μόνοι τους. Έτσι όλοι οι ορισμοί που δίνονται απ' τους σοφούς αυτούς ανθρώπους, και που πάντα είναι αντιφατικοί μεταξύ τους, συμφωνούν μονάχα στ' ότι μπορούμε να κατανοήσουμε την έννοια του φυσικού νόμου, και κατά συνέπεια να υποταχτούμε σ' αυτόν, μόνο αν είμαστε μεγάλοι σοφιστές κι έχουμε ασχοληθεί πολύ με τη μεταφυσική' αυτό σημαίνει ακριβώς ότι οι άνθρωποι για να συγκροτήσουν μια κοινωνία αναγκάστηκαν να χρησιμοποιήσουν τέτοιες βάσεις, που ελάχιστα μέσα στην ίδια κοινωνία, και με μεγάλη δυσκολία, έχουν τη δυνατότητα ν' ανακαλύψουν.

Γνωρίζοντας τόσο λίγο τη φύση και διαφωνώντας πάνω στο ζήτημα της έννοιας της λέξης "νόμος", θα ήταν πολύ δύσκολο να συμφωνήσουμε για έναν ορθό ορισμό του φυσικού νόμου. επιπλέον όλοι αυτοί οι ορισμοί που βρίσκουμε στα βιβλία δεν είναι μόνο αντιφατικοί, αλλά έχουν και το ελάττωμα, ότι βγήκαν σαν συμπέρασμα μέσα από γνώσεις που οι άνθρωποι δεν άντλησαν απ' τη φύση κι από σκοπιμότητες που δεν μπορούν να κατανοήσουν μ' άλλον τρόπο παρά αφού πρώτα βγουν έξω απ' τη φυσική κατάσταση. Κάνουμε λοιπόν αρχή με την εξέταση των κανόνων πάνω στους οποίους έπρεπε να συμφωνήσουν οι άνθρωποι μεταξύ τους για χάρη του κοινού συμφέροντος. Κατόπιν ονομάζουμε φυσικό νόμο το σύνολο αυτών των κανόνων, μη έχοντας άλλο κριτήριο παρά μόνο το γενικό συμφέρον, που θα απέρεε απ' τη γενική αποδοχή τους. Να λοιπόν ένας πολύ εύκολος τρόπος για να δίνει κανείς ορισμούς και να ερμηνεύει τη φύση των πραγμάτων, περίπου μ' αυθαίρετο τρόπο.

Αλλά καθώς δε γνωρίζουμε καθόλου το φυσικό άνθρωπο, μάταια προσπαθούμε να προσδιορίσουμε το νόμο που πήρε από τη φύση ή που αρμόζει καλύτερα στην ιδιοσυγκρασία του. Μόνο δυο πράγματα μπορούμε να κατανοήσουμε στο ζήτημα αυτού του νόμου: Πρώτο ότι, για να έχει τη δύναμη του νόμου πρέπει να μπορεί ν' αναγκάσει τη θέληση κάποιου να υποταχτεί

συνειδητά δεύτερο, ότι για να έχει την ισχύ του φυσικού νόμου πρέπει να μιλάει άμεσα και με την φωνή της ίδιας της φύσης.

Βάζοντας λοιπόν παράμερα όλα τα επιστημονικά βιβλία, που δεν μας μαθαίνουν τίποτα άλλο παρά να βλέπουμε τους ανθρώπους έτσι όπως διαμορφώθηκαν από μόνοι τους, κι εξετάζοντας τις πρώτες και τις απλούστερες ενέργειες της ανθρώπινης ψυχής, πιστεύω πως θ' ανακαλύψουμε δυο ιδιότητες παλιότερες κι απ' τη λογική. Απ' αυτές η μία είναι εκείνη που φροντίζει για την ευδαιμονία μας και την αυτοσυντήρηση' κι η άλλη είναι αυτή που μας κάνει να βλέπουμε με δοσμένη από τη φύση απέχθεια το θάνατο, ή τον πόνο κάθε όντος που αισθάνεται και κύρια του ανθρώπου. Νομίζω ότι όλοι οι κανόνες του φυσικού δικαίου πηγάζουν απ' τη σύγκρουση και τον συνδυασμό αυτών των ιδιοτήτων, που το πνεύμα είναι ικανό να κάνει, χωρίς να είναι απαραίτητο να συμπεριλάβουμε σ' αυτές και την κοινωνικότητα. Η λογική όταν κατορθώσει να καταπίξει τη φύση με την αδιάκοπη εξέλιξη που προξενεί*, αναγκάζεται να τοποθετήσει σ' άλλες βάσεις αυτούς τους κανόνες.

Μ' αυτόν τον τρόπο δεν είμαστε υποχρεωμένοι να εξετάσουμε τον άνθρωπο σαν φιλόσοφο πριν τον εξετάσουμε σαν άνθρωπο**. Οι υποχρεώσεις του ανθρώπου δεν υπαγορεύονται αποκλειστικά απ' τα μεταγενέστερα μαθήματα της σοφίας' κι όσο διάστημα δε θ' αντιστέκεται στην εσωτερική αυτή τάση του οίκτου, δε θα φερθεί ποτέ άσχημα σ' άλλον άνθρωπο, ούτε σε κανένα άλλο ον που αισθάνεται, παρά μόνο στη νόμιμη περίπτωση που κινδυνεύει η ζωή του κι αναγκάζεται να δώσει προτεραιότητα στη διατήρηση της δικιάς του ύπαρξης. Έτσι τελειώνουν οι παλιές αντιδικίες σχετικά με τη συμμετοχή των ζώων στο φυσικό νόμο, μια κι είναι αυτονόητο ότι δε μπορούν ν' αναγνωρίσουν αυτον το νόμο, αφού δεν έχουν εκπολιτιστεί και δεν είναι ελεύθεροι. Αλλά έχοντας κάτι απ' την ανθρώπινη φύση, εφόσον διαθέτουν το χάρισμα να αισθάνονται, πιστεύουμε ότι κι αυτά πρέπει να συμμετέχουν στο φυσικό δικαίωμα, κι ότι ο άνθρωπος πρέπει να υποχρεώνεται σ' ορισμένες περιπτώσεις να τα εξυπη-

* Εδώ αρχίζει να φαίνεται η διαλεκτική σκέψη του Ρουσσώ. Οι κανόνες του φυσικού δικαιώματος γεννήθηκαν πριν την κοινωνική εξέλιξη.

** Πρέπει να ψάξουμε τον άνθρωπο μέσα στον φιλόσοφο.

ρετεί. Έτσι λοιπόν άν έχουμε καθήκον να εξυπηρετούμε κάποιον, αυτό συμβαίνει περισσότερο επειδή πρόκειται για ένα ον που αισθάνεται, παρά επειδή είναι λογικό ον. Αυτή η ιδιότητα, που είναι κοινή στα ζώα και τους ανθρώπους, μας υποχρεώνει ν' αποφεύγουμε την άσκοπη κακομεταχείρηση όντων που δεν είναι λογικά, απειδή κι αυτά αισθάνονται.

Αυτή η μελέτη των πρώτων ανθρώπων, πριν τους φθείρει ο θεσμός της κοινωνίας, των πραγματικών αναγκών τους, και των βασικών αρχών που καθορίζουν τα καθήκοντά τους παραμένει το μόνο μέσο που έχουμε τη δυνατότητα για να ξεπεράσουμε τα εμπόδια που παρουσιάζονται, σχετικά με την καταγωγή της ηθικής ανισότητας, τις πραγματικές αρχές της πολιτικής, τα αμοιβαία καθήκοντα των μελών μιας κοινωνίας και άλλα πολλά παρόμοια, εξίσου σημαντικά, ζητήματα, που έχουμε ερμηνέψει λαθεμένα.

Αν ρίξουμε μια χωρίς προκατάληψη ματιά στην ανθρώπινη κοινωνία, το πρώτο που διακρίνεται είναι η τυρανία των ισχυρών ανθρώπων κι η κατάκτηση των αδυνάτων. Επαναναστατούμε όμως ενάντια στη σκληρότητα των ισχυρών και συμπονούμε την τύφλωση των αδυνάτων. Και καθώς τίποτε απ' τ' ανθρώπινα πράγματα δεν είναι άστατο απ' τις εξωτερικές αυτές σχέσεις, που γεννιούνται περισσότερο τυχαία παρά από σοφία, και τ' αποκαλούμε αδυναμία ή δύναμη, πλούτο ή φτώχεια, οι ανθρώπινοι θεσμοί μας φένονται με την πρώτη ματιά χτισμένοι πάνω στην άμμο. Για να μάθουμε να σεβόμαστε τα θεμέλια του οικοδομήματος και ν' αντικρίζουμε τις ακλόνητες βάσεις του, πάνω στις οποίες χτίστηκε, πρέπει να εξετάσουμε βαθιά και να σκορπίσουμε τη σκόνη και την άμμο που το καλύπτουν. κατά συνέπεια δε θα καταφέρουμε ποτέ να διακρίνουμε και να διαχωρίσουμε εκεί που έφτασαν τα πράγματα στην εποχή μας, τι έκανε η θεία θέληση και τι τόλμησε να κάνει η τέχνη του ανθρώπου, αν δεν εξετάσουμε βαθιά τον άνθρωπο, τις φυσικές του ιδιότητες και τη βαθμιαία και σταθερή ανάπτυξή του. Οι πολιτικές και ηθικές έρευνες που αποκτεί το σοβαρό ζήτημα που εξετάζουμε, είναι χρήσιμες από κάθε άποψη. Το ίδιο κι η υποτιθέμενη ιστορία των κοινωνικών συστημάτων είναι οπωσδήποτε ένα πολύ διδακτικό μάθημα για τον άνθρωπο. Αν εμβαθύνουμε στο θέμα θα δούμε που θα καταντούσαμε, αν ο καθένας έκανε ό,τι ήθελε. Γιαυτό πρέπει να ευλογούμε αυτόν, που με το αγαθοποιό του χέρι, βελτιώνοντας τους σκοπούς μας και βασίζοντάς τους σ'

ακλόνητα θεμέλια, πρόλαβε την αταξία που θα επικρατούσε και δημιούργησε την ευτυχία μας, με μέσα που έλπιζε ότι, θάταν πιο ισχυρά απ' τη δυστυχία μας.

Quem te Deus esse
Tussit, luimana qua parte locatus es in re,
Disce *

* Μάθε τι θέλησε ο Θεός να είσαι και ποιά θέση σου έδωσε να έχεις μέσα στην ανθρωπότητα.